Lidia Kamyszek

Ratownicze badania na wielokulturowym stanowisku Jaryszów 10, pow. Strzelce Opolskie, woj. opolskie w 2001 r.

Stanowisko Jaryszów 10 położone jest na styku dwóch jednostek fizjograficznych — Niziny Śląskiej i Wyżyny Śląskiej, na wschód od Odry, w północnej części Kotliny Raciborskiej (stanowiącej najdalej wysuniętą część Niziny Śląskiej) u podnóża Masywu Chełmskiego (należącego do Wyżyny Śląskiej), z jego największą kulminacją — Górą św. Anny (400 m n.p.m.), (Atlas 1997, s. 26; J. Kondracki, 1994 s. 124, 125). Badane stanowisko zlokalizowane jest na całym pasie autostrady w obrębie km 279+110–279+400 na stokach niedużego wzniesienia, wokół drobnego cieku, około 1 km na południe od zabudowań wsi Sieroniowice i Nogawczyce oraz na północ od wsi Jaryszów (ryc. 1).

Pierwszych odkryć materiałów archeologicznych w tym rejonie dokonano podczas nadzoru archeologicznego nad robotami ziemnymi związanymi z budową opolskiego odcinka autostrady A–4 w kwietniu 2000 r. Zlokalizowano wówczas dwa nowe stanowiska: Jaryszów 9 i Jaryszów 10. Fakt ten spowodował decyzję o podjęciu ratowniczych badań wykopaliskowych, kierowanych przez dr. Jarosława Bronowickiego. Na stanowisku Jaryszów 10 przebadano wówczas 0,12 ha powierzchni, odkrywając relikty osady wczesnośredniowiecznej z IX–X w. Wymienione stanowiska określano dotąd mylnie w literaturze jako Nogawczyce A i B (J. Bronowicki, B. Gediga, M. Masojć 2002, s. 478).

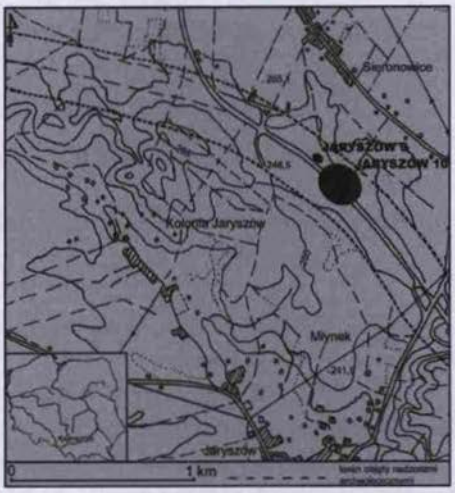

Ryc. 1. Lokalizacja stanowisk Jaryszów 9 i 10 na trasie autostrady A–4

Badania wykopaliskowe na stanowisku Jaryszów 10 kontynuowano od lipca do października 2001. Realizowano je w ramach prac ratowniczych, prowadzonych w związ-

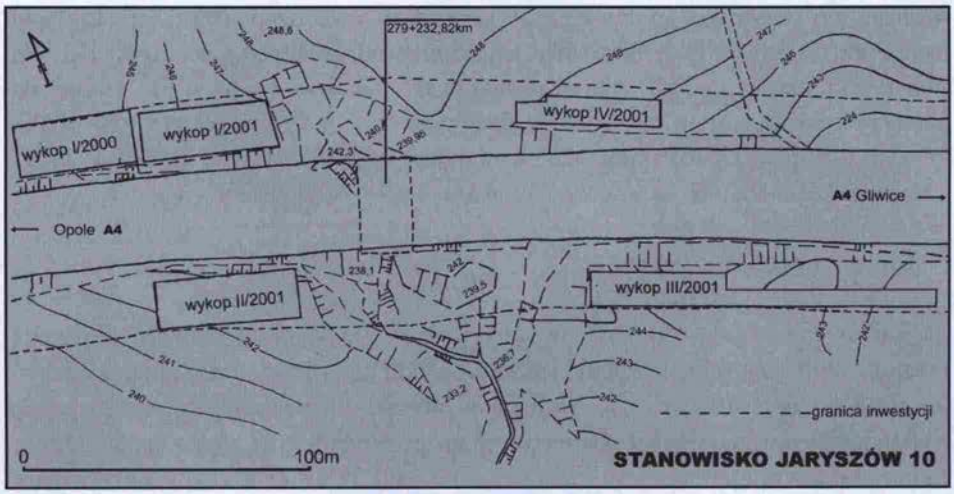

Ryc. 2. Jaryszów 10. Lokalizacja wykopów archeologicznych

ku z budową autostrady A–4 przez Zespół Badań Ratowniczych Instytutu Archeologii i Etnologii PAN — Oddział we Wrocławiu, z funduszy Agencji Budowy i Eksploatacji Autostrad. Badaniami kierował mgr M. Masojć. Koordynatorem prac w terenie był dr J. Bronowicki, opiekę naukową sprawował prof. dr hab. B. Gediga. W badaniach uczestniczyli także mgr mgr P. Paruzel, G. Beżaniszwili oraz studenci archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego. W celu ustalenia zasięgu, a także charakteru stanowiska zagrożonego budową autostrady, założono 4 wykopy o łącznej powierzchni 0,55 ha, po dwa z każdej strony pasa autostrady (ryc. 2, 3*).

W wyniku badań odsłonięto i zbadano pozostałości osadnictwa w postaci licznych obiektów archeologicznych o zróżnicowanej funkcji, fragmentarycznie zachowanej warstwy kulturowej oraz bogatego inwentarza zabytków ruchomych. Czynnikiem negatywnie wpływającym na stan zachowania reliktów osadnictwa oraz poważnie utrudniającym postęp prac był las, porastający te tereny. Pozostałości korzeni i pni po ściętych drzewach o znacznych, często przekraczających 1m średnicach, destrukcyjnie wpłynęły na stan zachowania obiektów i stanowiły istotną przeszkodę przy eksploracji i dokumentacji nawarstwień archeologicznych.

W wyniku przeprowadzonych na stanowisku Jaryszów 10 badań w 2001 r. odkryto łącznie 154 obiekty archeologiczne. Z obiektów tych, a także towarzyszącej im warstwy kulturowej pozyskano ponad 6 tys. fragmentów ceramiki naczyniowej, sporą ilość polepy, w tym polepy konstrukcyjnej oraz znaczną ilość żużla dymarskiego. Listę zabytków uzupełniają zabytki gliniane związane z produkcją tkacką, zabytki krzemienne, kamienne oraz metalowe. Pozyskany w toku prac wykopaliskowych inwentarz zabytków jest zróżnicowany chronologicznie. Zdecydowanie dominują materiały związane z osadą kultury przeworskiej z późnego okresu wpływów rzymskich oraz materiały datowane na

* Rycina 3 znajduje się na s. 347 kolorowej wkładki.

wczesne fazy wczesnego średniowiecza. Oprócz nich stwierdzono również relikty osadnictwa innych okresów: schyłkowego paleolitu, mezolitu, osadnictwa neolitycznego związanego z kulturą amfor kulistych, wczesnego okresu wpływów rzymskich, a także późnego średniowiecza (L. Kamyszek, M. Masojć, w druku). W niniejszym sprawozdaniu z badań przedstawiona zostanie ogólna charakterystyka odkrytych obiektów stałych oraz pozyskanego z nich i z warstwy kulturowej ruchomego inwentarza.

Obiekty archeologiczne

Wielokulturowy charakter stanowiska oraz stan zachowania obiektów archeologicznych utrudnia znacznie określenie ich chronologii, klasyfikację funkcjonalną oraz rekonstrukcję pierwotnej formy. Trudność w określeniu chronologii wynika również z faktu nakładania się śladów osadnictwa różnych okresów oraz często małej frekwencji lub braku występowania materiału ceramicznego. W związku z tym znaczną część obiektów zaliczono do grupy o nieokreślonej chronologii. Spośród 154 zarejestrowanych obiektów 1 powiązano z epoką brązu, 44 z okresem późnorzymskim, a 19 z wczesnym średniowieczem.

Wśród obiektów związanych z osadą późnorzymską znajdują się budynki, jamy paleniskowe, przetwórcze, posłupowe oraz jamy o trudnej do określenia funkcji. Kilka obiektów uznano za pozostałości po budynkach. Miały zazwyczaj regularny, zbliżony do prostokąta zarys, powierzchnie od 8 do 18 m^2, stosunkowo płaskie dna na głębokości od 0,2 do maksymalnie 0,6 m. W większości nie stwierdzono śladów konstrukcji i śladów użytkowania ognia. Nikłe ślady palenisk (?) w postaci warstewki spalenizny i luźnego układu kamieni stwierdzono jedynie w obrębie dwóch obiektów. Niewykluczone, że reprezentowały budowle o konstrukcji zrębowej. Kilka kolejnych jam zinterpretowano, jako jamy posłupowe. Na poziomie odkrycia przyjmowały one kształt owalny lub kolisty o przybliżonej średnicy do 0,4 m. Jamy były zazwyczaj nieckowate. Średnio osiągały głębokość od 0,1 do 0,3 m. Nie stwierdzono bezpośredniego, funkcjonalnego związku z innymi obiektami.

Znaczna ilość żużla dymarskiego zarówno w wypełniskach obiektów, jak i w treści warstwy kulturowej (zwłaszcza w obrębie wykopu I), wskazuje na powiązanie osady z wytwórczością hutniczą. O jej produkcyjnym charakterze świadczyć może, mimo braku dymarek, obecność jam przetwórczych związanych prawdopodobnie z którymś z etapów produkcji dymarskiej. Kilkanaście jam z wykopu I interpretuje się jako paleniska. Były to jamy mające w rzucie poziomym kształt stosunkowo nieregularny, owalny lub kolisty, w profilu natomiast kształt odwróconego trapezu — misowaty. Wypełniska omawianych obiektów składały się zazwyczaj z dwóch warstw (warstwy zasypiskowej i miału węglowego) przedzielonych kamieniami, noszącymi ślady działania ognia, uformowanymi w rodzaj bruku, bądź ułożonymi bezładnie. Przynajmniej cześć z tych obiektów, zwłaszcza ob. 15 (ryc. 4: 5), interpretować można jako pozostałość mielerzy, urządzeń służących do wytwarzania węgla drzewnego metodą suchej destylacji. Ślady mniej lub bardziej prawdopodobnych mielerzy łączonych z produkcją hutniczą kultury prze-

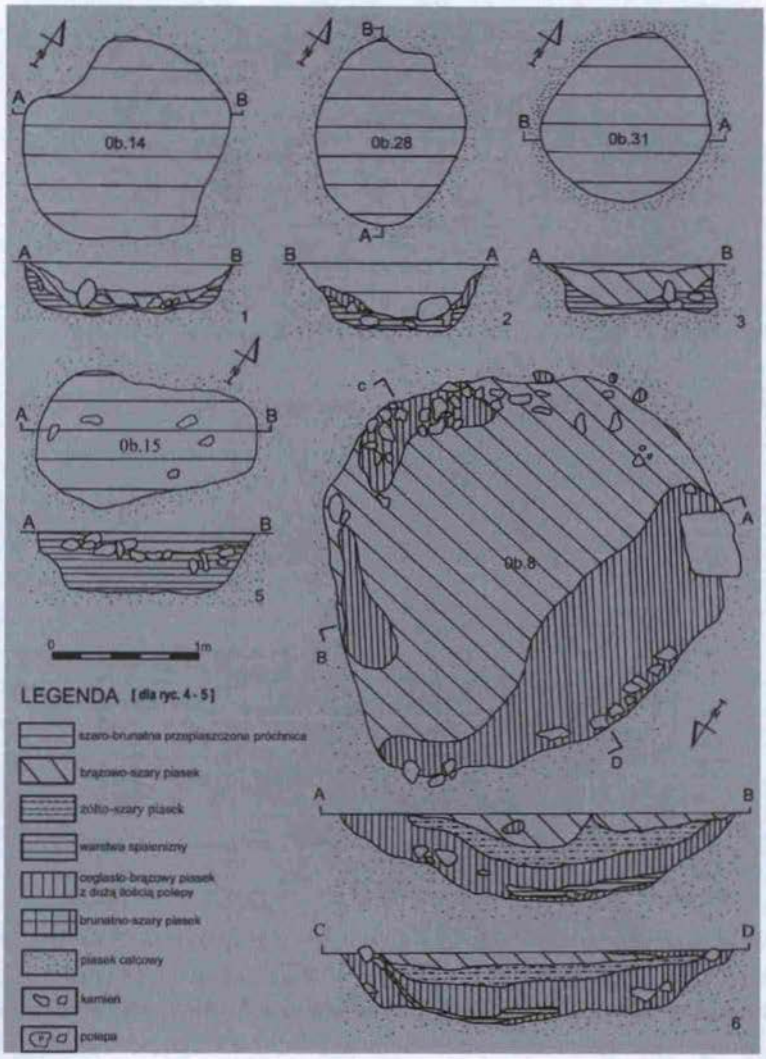

Ryc. 4. Jaryszów 10. Rzuty poziome i przekroje niektórych obiektów związanych z osadą kultury przeworskiej. Rys. P. Paruzel

worskiej odkryto na licznych stanowiskach na terenie Opolszczyzny np. w Izbicku, stan. 2 (S. Pazda 1994, s. 28) czy Opolu-Malinie (G. Domański 1971, s. 232–234).

Innym obiektem najprawdopodobniej związanym z działalnością metalurgiczną jest jama zarejestrowana na wyróżnionym wykopie I jako obiekt 8 (ryc. 4: 6). Na poziomie odkrycia przyjmował on formę nieregularnego owalu o brązowo-szarym zabarwieniu i średnicy w przybliżeniu 2,66 m. Na jego obwodzie wystąpiły plamy ceglasto-brązowego wyżarzonego piasku oraz szereg zróżnicowanej wielkości kamieni. Wypełnisko obiektu nie było jednolite, składając się przy dnie z warstwy ceglasto-brązowego piasku przeciętego warstwą spalenizny, z dużą ilością grud spieczonej gliny, często z przymieszką

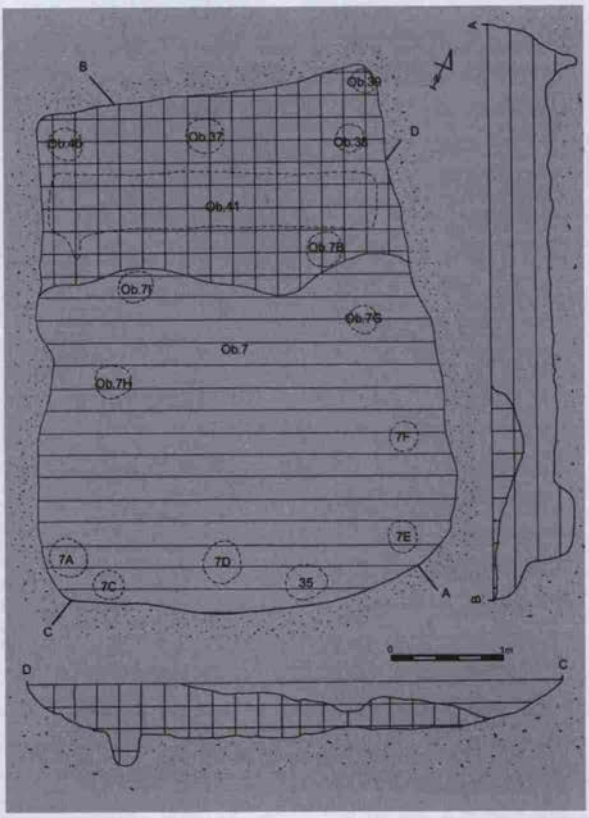

Ryc. 5. Jaryszów 10. Rzut poziomy i przekrój obiektu 7 związanego z osadą wczesnośredniowieczną. Rys. P. Paruzel

piasku i gruboziarnistego żwiru, bryłek przepalonej gliny noszącej ślady „ożużlenia" oraz często bardzo dużych brył żużla. Wyżej natomiast zalegały zasypiskowe warstwy żółto-szarego i brązowo-szarego piasku. Przy ściankach zaobserwowano występowanie przepalonych kamieni. Najprawdopodobniej odbywał się tu jakiś proces związany z produkcją żelaza. Nie doszukano się, jak do tej pory, bliskich analogi dla tego obiektu.

Ze względu na obecność dużych brył żużla różnego rodzaju za pozostałość jakiegoś etapu produkcji hutniczej uważa się również obiekt 13, odkryty kilka metrów od obiektu 8 w obrębie wykopu I. W rzucie poziomym miał kształt owalu o wymiarach 4,2 x 3,6 m; w rzucie pionowym kształt odwróconego trapezu. Płaskie dno osiągało głębokość 0,6 m. W wypełnisku wyróżniają się dwie wyraźne warstwy spalenizny grubości od 0,06 do 0,2 m, w postaci miału węglowego i drobnych kawałków węgla drzewnego, odpowiadające dwóm etapom użytkowania obiektu. Warstwy te rozdziela brązowo-szary piasek. Wokół warstwy spalenizny zalegającej na dnie widoczne są ślady działania wysokiej temperatury w postaci warstewki piasku o zabarwieniu rdzawo-czerwonym.

Z osadą wczesnośredniowieczną związanych jest 19 obiektów. Wśród nich wyróżniono pozostałość budynku oraz jamy posłupowe. Obiekt 7 (ryc. 5) z wykopu I był

zapewne lekko zagłębionym w grunt budynkiem słupowym. W rzucie poziomym miał kształt zbliżony do prostokąta o wymiarach 4,6 x 3,4 m oraz powierzchnię około 14 m^2. Wypełnisko stanowiła silnie przepiaszczona próchnica barwy brunatno-szarej. Na poziomie dna zarejestrowano obecność 14 jam posłupowych o podobnej głębokości do 0,3 m i średnicy do około 0,38 m. Były to jamy o ściankach łagodnie zwężających się ku dołowi i nieckowatym dnie. Układały się mniej więcej równolegle wydłuż krawędzi zarysu. Na poziomie odkrycia zarysów jam posłupowych zarejestrowano również obecność jamy w kształcie wydłużonego prostokąta o wymiarach 3,0 x 0,5 m, o nieokreślonej dotąd funkcji.

Inwentarz ruchomy

Pozyskany w toku prac wykopaliskowych inwentarz zabytków ruchomych, obok stosunkowo nielicznych materiałów kamiennych i metalowych, stanowi przede wszystkim ceramika. Zachowała się w postaci różnej wielkości ułamków, nie pozwalających jednak na wyklejenie ani jednej pełnej formy. Ogółem uzyskano ponad 6 tys. fragmentów. Zdecydowanie mniej liczne są zabytki krzemienne, kamienne, bryłki polepy oraz żużla. Dominują zabytki związane z kulturą przeworską z późnego okresu rzymskiego oraz materiały datowane na wczesne fazy wczesnego średniowiecza. Oprócz nich stwierdzono również relikty osadnictwa innych okresów: schyłkowego paleolitu, mezolitu, osadnictwa neolitycznego, a także późnego średniowiecza.

Nieliczną grupę stanowi ceramika neolityczna. Z wykopu II pochodzą 34 fragmenty ceramiki związanej z kulturą amfor kulistych. Brak obiektów, mimo występowania znalezisk luźnych, świadczy o krótkotrwałym przebywaniu w tym miejscu ludności tego okresu. Takie pozostałości krótkotrwałych obozowisk i doraźnej penetracji są wśród stanowisk tej kultury bardzo liczne (A. Kulczycka-Leciejewiczowa 1993, s. 144).

Stosunkowo niewielką grupę (około 200) stanowią również mało charakterystyczne fragmenty ceramiki datowanej ogólnie na epokę brązu. Na ten okres datuje się również obiekt 6 z wykopu II. Większość z tych materiałów łączyć można najprawdopodobniej z kulturą łużycką. Z tą kulturą wiązać z pewnością można kilkanaście fragmentów (23) ceramiki z okresu halsztackiego.

Zdecydowanie najbogatszy na stanowisku jest zespół ceramiki kultury przeworskiej (około 3 810 ułamków). Najwięcej (około 3 000) fragmentów wyeksplorowano w zespołach z późnego okresu rzymskiego. Kilkadziesiąt datowanych jest wstępnie na wczesny okres rzymski. Reszta ułamków pochodziła z naczyń mało „czułych" chronologicznie, wobec czego datowano je ogólnie na okres rzymski. Wymienione zabytki wystąpiły zarówno w obiektach, jak i w warstwie kulturowej (ryc. 6: 1–27).

Wśród ceramiki kultury przeworskiej przeważają naczynia wykonane bez użycia koła garncarskiego. Są to najczęściej różnego typu cienkościenne i grubościenne naczynia garnkowate, wazowate oraz misy. Naczynia grubościenne wykonane były z gliny schudzonej znaczną przymieszką tłucznia i piasku, często średnio (0,1–0,2 cm) i gruboziarnistego (powyżej 0,2 cm). Grubość domieszki jest zazwyczaj mniejsza w naczyniach

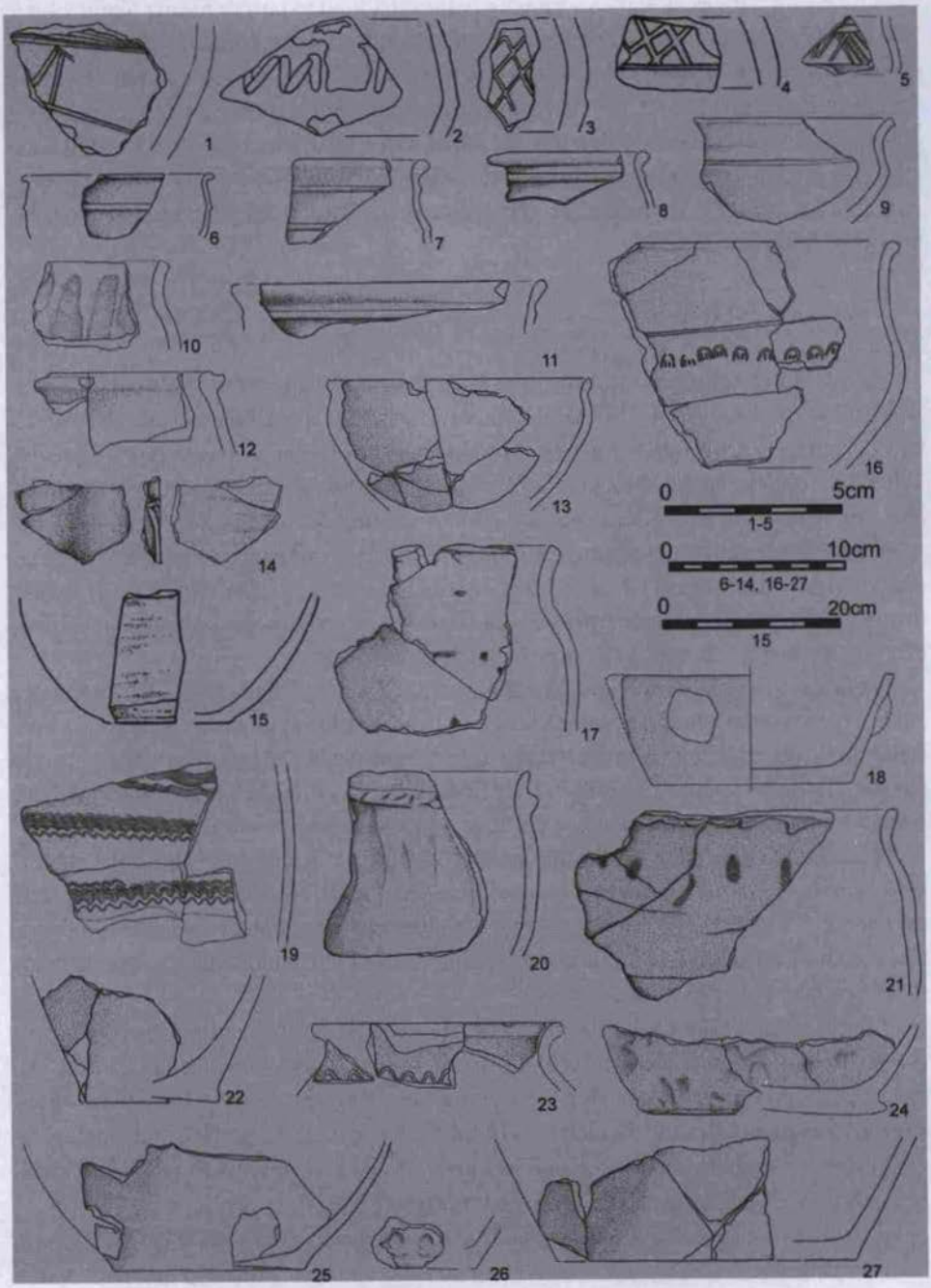

Ryc. 6. Jaryszów 10. Wybór ceramiki kultury przeworskiej.
Rys. M. Markiewicz, W. Witkowska, K. Świętek

cienkościennych. Ścianki naczyń najczęściej bywały szorstkie, wręcz chropowate, niekiedy z widoczną na powierzchni grubą domieszką, bądź niestarannie gładzone. Na części naczyń zaobserwować można ślady wygładzania tępym narzędziem pozostawiającym charakterystyczne, delikatne smugi. Charakterystyczną cechą naczyń omawianej grupy jest ich niestaranne wykończenie. Spotyka się ślady wygniatania, formowania krawędzi, bądź też odciski palców pozostawione w czasie formowania naczynia (ryc. 6: 10, 21). Rzadko występują ułamki naczyń cienkościennych o starannie wygładzonej, czarnej powierzchni. Barwa powierzchni naczyń była najczęściej brunatna, bądź brązowa z różnymi odcieniami czarnym, popielatym, ceglastym. Naczynia ręcznie lepione były przeważnie niezdobione. Wśród niewielkiej ilości ułamków zdobionych wyróżnić można ornament plastyczny, ryty i stempelkowy. Wśród ornamentów plastycznych przewagę miały poziome listwy plastyczne, z rzadka karbowane (ryc. 6: 20). W kilku przypadkach wystąpiły dołki palcowe i paznokciowe (ryc. 6: 26), a także nalepiane guzy (ryc. 6: 18). Stosunkowo rzadki na ręcznie lepionej ceramice z okresu rzymskiego jest ornament stempelkowy. Wystąpił on tutaj w postaci półowalu z wpisanymi dwoma krótkimi lekko skośnymi nacięciami (ryc. 6: 16).

Naczynia wykonane przy pomocy koła garncarskiego stanowią niewielki procent całości materiału ceramicznego. Wśród nich wyróżnić można fragmenty naczyń o powierzchni wygładzonej, cienkościennej, o barwie popielato-siwej, czarnej z przełomem barwy siwej bądź kremowej, bez lub z niewielką domieszką schudzającą. Rzadko występuje ceramika o nierównej chropowato-ziarnistej strukturze powierzchni, z domieszką tłucznia kamiennego w glinie. Warto wspomnieć o fragmencie naczynia o „krezowatych", zgrubiałych krawędziach wylewu. Brzeg ten jest jednostronnie rozciągnięty, minimalnie wychylony na zewnątrz i środkiem wklęsły (ryc. 6: 12). Tendencja do takiego formowania wylewów pojawia się w późnym OWR, najwcześniej w fazie C1b (H. Dobrzańska 1980, s. 100) Wśród większości niewielkich fragmentów ceramiki wykonanej przy użyciu koła, zauważono także fragment naczynia zdobionego owalnymi zagłębieniami. Naczynia tego typu określane są w literaturze archeologicznej jako pucharki „fałdziste" (ryc. 6: 14). W kulturze przeworskiej najlepiej są one poświadczone dla fazy C2 (H. Dobrzańska 1980, s. 118). Wśród wyeksplorowanych materiałów uwagę zwraca także fragment grubościennego naczynia zasobowego, wykonanego z gliny z domieszką średnioziarnistego tłucznia (ryc. 6: 15). Na odnalezionej przydennej części naczynia wyraźnie zachowały się ślady ciągów garncarskich. Naczynia wykonane przy pomocy koła były zdobione ornamentem plastycznym, rytym, bądź wyświecanym. W omawianym materiale najliczniej reprezentowany by ornament plastyczny. Najczęściej były to poziome listwy plastyczne (ryc. 6: 6, 7, 8). W jednym przypadku zaobserwowano wspomniane już wyżej owalne plastyczne zagłębienie. Ornament ryty reprezentowany był poprzez poziome żłobki, zazwyczaj stosowane razem z innym formami zdobienia (ryc. 6: 4, 5) oraz żłobki układające się w linie ukośne (ryc. 6:1). Rzadko występował motyw linii falistej (ryc. 6: 23). W kilku przypadkach stwierdzono występowanie ornamentu wyświecanego. Występuje on najczęściej w postaci ukośnego kratkowania lub linii zygzakowatej (ryc. 6: 3, 4), motyw stosunkowo często pojawiający się na ceramice „siwej"

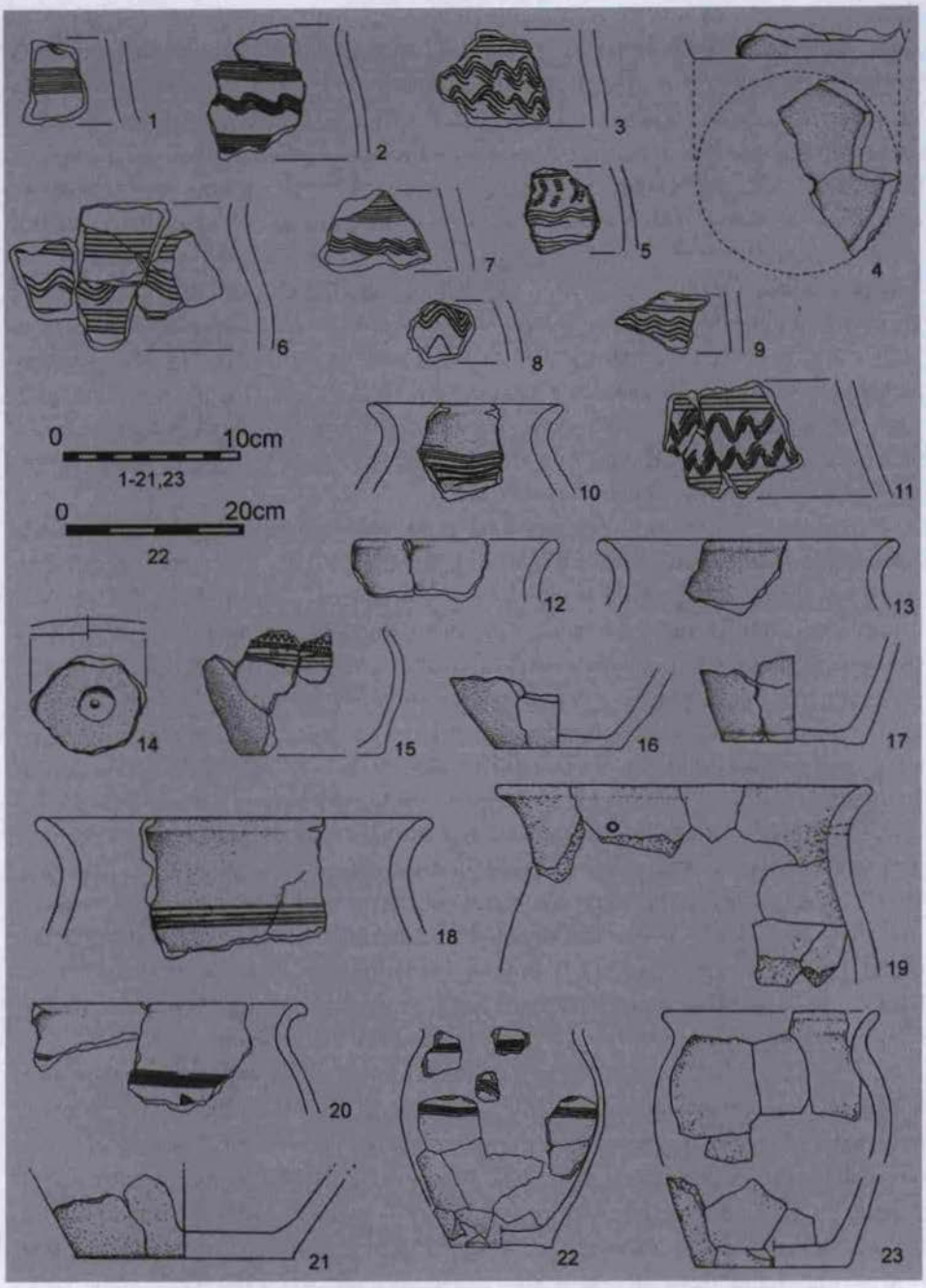

Ryc. 7. Jaryszów 10. Wybór ceramiki wczesnośredniowiecznej.
Rys. M. Markiewicz, W. Witkowska, K. Świętek

o gładkich powierzchniach w fazach C2–D (K. Godłowski 1977, s. 174–175; H. Dobrzańska 1980, s. 132).

Zabytki datowane na okres wczesnego średniowiecza stanowią drugą pod względem liczebności grupę (ryc. 7: 1–23). Łącznie pozyskano tutaj około 1600 fragmentów ceramiki datowanej na wczesne fazy wczesnego średniowiecza oraz kilka fragmentów pochodzących z późnych faz wczesnego średniowiecza.

Zestaw form wczesnośredniowiecznych ogranicza się do naczyń garnkowatych. Stwierdzono posługiwanie się gliną raczej chudą z domieszką zróżnicowaną pod względem ilości i wielkości. Faktura powierzchni zazwyczaj jest szorstka lub chropowata. Przeważają typy krawędzi nierozwiniętych: o końcówce zwężającej się, zaokrąglonej lub dość silnie wychylonej, płasko ściętej. Przewagę w omawianym zbiorze wykazują naczynia „górą" obtaczane. Stwierdzono też inne ślady formowania, m.in. jednokrotnie okrągły, wklęsły odcisk osi koła (ryc. 7: 14). Nie zaobserwowano bogatego zasobu wątków zdobniczych. Przeważał strefowy ornament grzebykowy, z motywem linii falistych i żłobków dookolnych (ryc. 7: 2, 6, 9, 10, 11, 22). W jednym przypadku zauważono otwór w górnej partii naczynia, będący pozostałością po jego naprawie (ryc. 7: 19). Jednokrotnie odnotowano również wystąpienie dna z fragmentem otworu w centralnej części (ryc. 7: 4). Naczynia tego typu wykorzystywane były najprawdopodobniej do produkcji dziegciu i smoły.

Obok wymienionych wyżej grup zabytków ceramicznych uzyskano ponadto stosunkowo niewielki (52) zbiór ceramiki późnośredniowiecznej oraz około 200 fragmentów ceramiki określonej ogólnie jako ceramika pradziejowa.

Prócz fragmentów naczyń ceramicznych na osadzie wystąpiły również znaleziska ceramiczne o odmiennym charakterze. Były to przedmioty związane z produkcją tkacką: 3 przęśliki reprezentujące formy typowe dla okresu rzymskiego (ryc. 8: 1–3) oraz skupisko przynajmniej 5 ciężarków tkackich (ryc. 8: 10–12), pochodzące z obiektu 1 na wykopie IV, datowanego na późny OR. Jeden ciężarek zachowany był w całości, 3 dalsze udało się niemal w całości zrekonstruować. Wielkość, forma i technika wykonania, była dla wszystkich ciężarków jednakowa. Mają one kształt ostrosłupa o ściętym wierzchołku, na którym znajduje się niewielkie nieckowate zagłębienie. Kolisty otwór umieszczony jest mniej więcej na 2/3 wysokości i jest równoległy do podstawy. Wykonane były z gliny schudzonej i słabo wypalonej. Niektóre fragmenty noszą ślady wtórnego przepalenia. Odnalezienie w obiekcie skupiska ciężarków tkackich o tym samym kształcie i niemal tych samych wymiarach zaświadczać może o funkcjonującym tam warsztacie tkackim(?). Nie znaleziono jednak żadnych innych śladów potwierdzających to przypuszczenie.

Badania dostarczyły również kilkunastu zabytków metalowych. Były to wyłącznie przedmioty żelazne. Większość pochodziła z warstwy kulturowej. Stan ich zachowania utrudnia w większości określenie pierwotnego wyglądu i funkcji. Wśród nich zidentyfikowano 3 noże z trzpieniem do rękojeści (ryc. 8: 4–6) oraz klucz kotwicowaty (ryc. 8: 7). Jak dotąd odnotowano stosunkowo niewielką ilość podobnych kluczy. Datuje się je na późny OWR, fazy C1–D (A. Kokowski, 1997 s. 14, 26, ryc. 42).

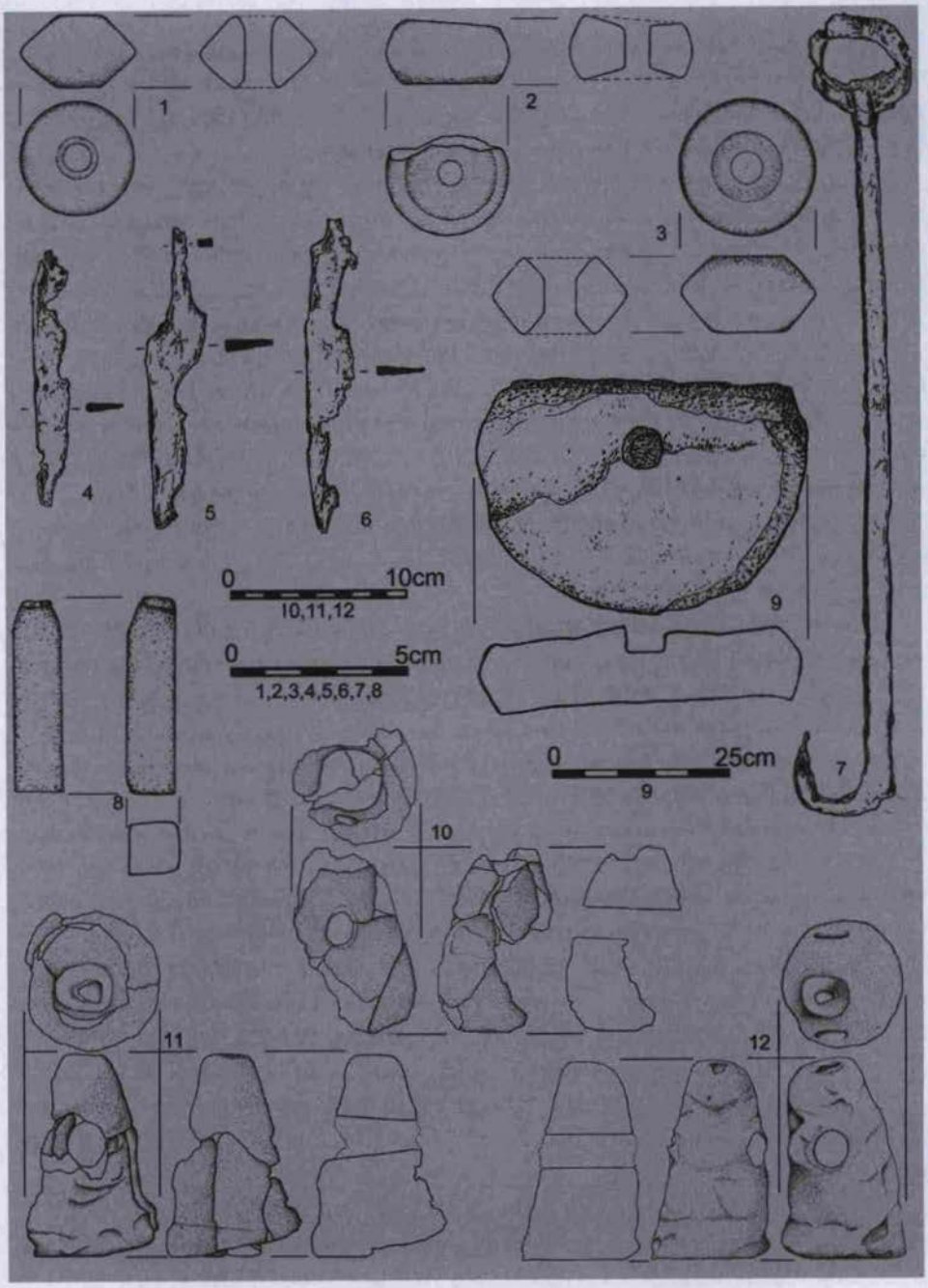

Ryc. 8. Jaryszów 10. Wybór zabytków kamiennych, metalowych i ceramicznych.
Rys. M. Markiewicz, W. Witkowska, K. Świętek

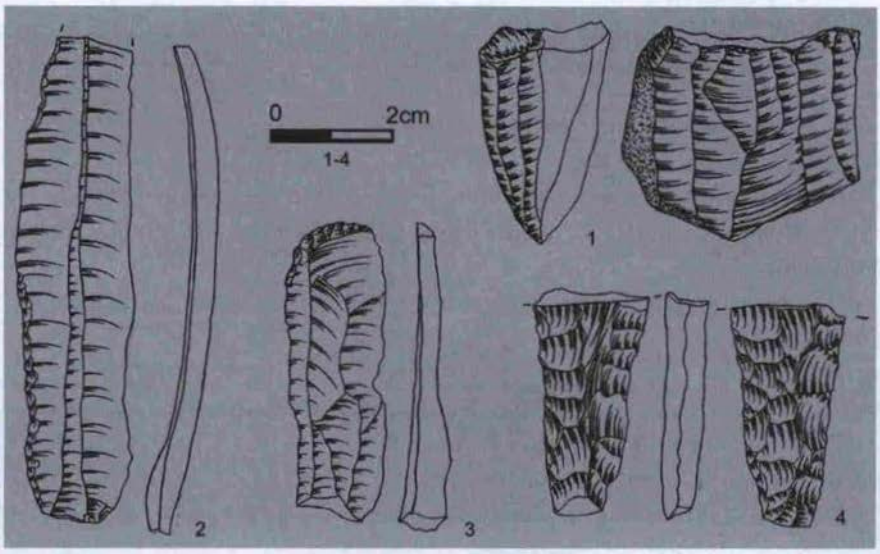

Ryc. 9. Jaryszów 10. Wybór zabytków krzemiennych. Rys. M. Masojć

W trakcie badań pozyskano również kilka przedmiotów kamiennych, w tym fragmenty 2 kamieni żarnowych (ryc. 8: 9) oraz osełkę (ryc. 8: 8).

Obok ceramiki na stanowisku wystąpiły nieliczne materiały krzemienne. Występowały one pojedynczo na wszystkich wykopach stanowiska, nie tworząc zwartych koncentracji. Ich chronologia jest mocno zróżnicowana, mieszcząc się w zasadzie we wszystkich okresach epoki kamienia. Obok dominującego narzutowego surowca bałtyckiego, stwierdzono pojedyncze artefakty wykonane z krzemienia czekoladowego. Na uwagę zasługuje bez wątpienia późnomezolityczny, jednopiętowy rdzeń wiórkowy wykonany z krzemienia czekoladowego (ryc. 9: 1). Obok niego wystąpiły także pojedyncze wyroby o metryce schyłkowopaleolitycznej i pojedyncze wyroby neolityczne (ryc. 9: 2, 3), a także fragment ostrza pochodzący zapewne z neolitu/początków epoki brązu (ryc. 9: 4).

Badania ratownicze na stanowisku Jaryszów 10 w roku 2001 pozwoliły na odkrycie śladów osadniczych o zróżnicowanej chronologii począwszy od paleolitu schyłkowego i mezolitu aż po okres późnego średniowiecza. Pozyskane źródła pozwalają jednak przede wszystkim stwierdzić istnienie na terenie stanowiska dwóch osad: osady kultury przeworskiej datowanej na późny okres wpływów rzymskich od stadium C1b do stadium C2 oraz osady wczesnośredniowiecznej, którą można datować na IX–X wiek. Obecność żużla w warstwie i obiektach wykopu I świadczy o prowadzonej produkcji hutniczej. Wiąże się ją z fazą funkcjonowania na tym terenie osady kultury przeworskiej. Pozyskane materiały są stosunkowo liczne i mocno zróżnicowane. Ślady osadnictwa związanego z kulturą przeworską stały się przedmiotem bardziej szczegółowego opracowania (L. Kamyszek, w druku).

Bibliografia

Atlas

1997 *Atlas Śląska Dolnego i Opolskiego*, Wrocław.

Bronowicki J., Gediga B., Masojć M.

2002 *Badania archeologiczne na trasie budowy autostrady A–4 w woj. opolskim*, [w:] Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 1999–2000, Katowice, s. 464–480.

Dobrzańska H.

1980 *Zagadnienie datowania ceramiki* toczonej *w kulturze przeworskiej*, Archeologia Polski, t. 24, z.1, s. 87–150.

Domański G.

1971 *Osada z okresu rzymskiego z Opola-Groszowic*, Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne, t. 1, s. 189–249.

Gediga B., Bronowicki J., Kosicki A., Żygadło L.

2001 *Badania wykopaliskowe na autostradzie A–4 w 2000 roku*, Śląskie Sprawozdania Archeologiczne, t. 43, s. 147–163.

Godłowski K.

1977 *Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku (część II)*, Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne, t. 4, s. 7–234.

Kamyszek L.

w druku *Osada z późnego okresu rzymskiego z Jaryszowa stan. 10, pow. Strzelce Opolskie, woj. opolskie*, Archeologiczne Zeszyty Autostradowe Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, z. 3, część II.

Kamyszek L., Masojć M.

w druku *Badania ratownicze na stanowisku 10 (autostrada A–4) w Jaryszowie, województwo opolskie*, [w:] Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych", s. 108–118.

Kokowski A.

1997 *Schlossbeschläge und Schlüssel im Barbarikum in der Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit. Klassifizierung. Verbreitung. Chronologie*, Lublin.

Kondracki J.

1978 *Geografia fizyczna Polski*, PWN, Warszawa, 1978.

1994 *Geografia Polski. Mezoregiony fizyczno-geograficzne*, Warszawa.

Kulczycka-Leciejewiczowa A.

1993 Osadnictwo neolityczne w Polsce południowo-zachodniej, Wrocław.

Masojć M.

2000 *Sprawozdanie z obserwacji archeologicznych przeprowadzonych podczas budowy autostrady A–4 od węzła „Prądy" do węzła „Nogawczyce" w woj. opolskim w kwietniu 2000r.*, (tekst w archiwum ZBR IAE PAN, Oddział we Wrocławiu).

Pazda S.

1994 *Brzeski rejon starożytnej metalurgii żelaza (IV–V w n.e.)*, Studia Archeologiczne, t. XXV, s.1–186.